

Seite ungefähr 30 Zeilen enthalten und annähernd eine Höhe von 240 mm, eine Breite von 120 mm gehabt haben, das Ganze ein Schmalfolioband im Format des aus Italien über England nach Deutschland gebrachten Bonifatianus 1 (mit der Evangelienharmonie des Victor Capuanus in Unciale und Scholien in insularer Minuskel) gewesen sein.

An alten, auch angelsächsischen Handschriften der noch nicht in einer befriedigenden kritischen Ausgabe vorliegenden Ezechielhomilien Gregors des Grossen ist kein Mangel. Immerhin gehören die Fragmenta Strigoniensia zu den frühesten Textzeugen. Es erfüllt mich mit Befriedigung, die gastfreundliche Gelehrtenwelt der die Vergangenheitsforschung mit den Gegenwartsaufgaben verbindenden Magyaren auf die palaeographisch merkwürdigen, etwa 1200 Jahre alten Blattreste aufmerksam machen zu können, die einst von England nach Deutschland, schliesslich aus dem deutschen Süden nach Ungarn wanderten.
(München.) Paul Lehmann.

ORNAMENTA.

A római császárkori címek kialakulása.*

Mommsen a Römische Staatsrecht első kötetében „A fiktív hivatalviseléssel és triumphusszal járó megtiszteltetések“ (Ehrenrechte der fictiven Magistratur und des fictiven Triumphs, 455—467) címen külön fejezetet szentel a római császárkori, hivatali rangjelzéssel való kitüntetéseknek. Mindaz, amit az akkori *princeps philologorum* erről a tárgyról írt, legnagyobbbrészt érvényesnek tekinthető még ma is. Akik utána foglalkoztak ezzel a kérdéssel, jóformán semmi újat, jobbat nem mondtak. Legfeljebb — mint az epigonok, vagy jelentéktelen ellenfelek általában — ítéleteinek ellentmondást nem tűrő, határozott hangját tompították le, vagy hajszálfinom megkülönböztetéseit laposították el, — pl. mindjárt az *ornamenta* és az *adlectio* között, pedig a kettő nyilvánvalóan egészen más dolog. Lehet ugyanis valakit, akinek törvény szerint joga erre esetleg még nem is volna, magasabb senatori rangra emelni, úgyhogy az illető az elnyert magisztrátusi fokozat viselésével járó valamennyi (politikai és tiszteletbeli) jogot élvezheti (*adlectio*, pl. *inter consulares*). Lehet viszont hivatali rangfokozatot jelentő, de tartalmatlan címet is adni, mellyel semmiféle politikai jog nem jár (*ornamenta*, pl. *consularia*).

* A Budapesti Philologiai Társaság 1937. május 19-i ülésén elhangzott felolvasás. — Dieser Aufsatz ist in etwas kürzerer Fassung in der Pauly-Wissowa-Kroll'schen Realencyclopädie d. class. Altertumswiss. s. v. „Ornamenta“ erschienen. Verf. gestattet sich, statt eines fremdsprachigen Auszuges, auf diesen Artikel zu verweisen.

Akár a *leges annales* pontos megtartásával, akár — uralkodói kegy folytán — a szokásos időbeli korlát áttörésével kerül valaki valamelyik hivatali fokozatba, a kettő között jogilag semmi különbség nincsen. Másként áll a dolog a cím, az *ornamenta* elnyerésekor. „Külszín — tartalom nélkül, látszat, de nem valóság“ (die Form ohne den Inhalt, der Schein ohne das Wesen), — hangzik *Mommsen* fogalmazásában. Akit pl. a quaestori címmel (*ornamenta quaestoria*) tüntetnek ki, nem pályázhatik a következő fokozatra, a praetorságra, sőt a valóságos quaesturáért is folyamodnia kell, ha csakugyan viselni is akarja, — pedig a címet esetleg már régen megkapta. Ezért nem találjuk említve az *ornamenta*-t soha a hivatalviselések számának feltüntetésekor. csak a III. században, — akkor sem rendszeresen. Annak, aki csak a címet kapja, nincs meg pl. az az irígyelt, politikailag fontos joga, hogy a senatus ülésén résztvehessen, ha egyébként legalább is a quaesturát még nem viselte. Ha pedig olyan valaki nyeri el valamelyik magasabb címet, aki már a senatus tagja, új címének megfelelő helyet foglalhat el ugyan a curiában, — de ha az illető hivatalt viselni is akarja, külön kell még majd érte pályáznia. A fiatal Octavianus pl. 43-ban, Caesar halála után, megkapja az *ornamenta consularia*-t, de valójában még csak quaestor. A további előhaladáshoz quaestori minőségében kellett volna a magasabb hivatalokért folyamodnia. Joguk van viszont az ily módon kitüntetetteknek arra, hogy nyilvános ünnepségeken a senatorok között ülhessenek, a senatorokat megillető díszruhában (*toga praetexta*) jelenhessenek meg és címüknek megfelelő temetésben részesüljenek. Ennyiben lehetne röviden összefoglalni az egész intézmény lényegét.

Az eddig előadottak kétségtelenül helyes, már nem egyszer elismételt megállapítások. Még mindig jobb, mintha tévedéseket ismételnénk (Goethe), az biztos. De ha most még egyszer — és nem is utoljára — meg akarjuk bolygatni az egész komplexust, fel kell vetnünk a kérdést: Beszélhetünk-e tudományunk elsőkelyesedéséről? És: jelent-e számunkra mindez valamit? Majd meglátjuk.

Az *ornamenta* intézménye császárkori ugyan, de egyes idevonható esetek akadnak régebbiről is. Az idősebbik Plinius szerint pl. Kr. e. 102-ben egy Cn. Petreius nevű centuriónak a kimber háborúban tanúsított bátorságáért megengedték, hogy *toga praetexta*-ban áldozhasson.¹ (XXII 6, 11: *adstantibus Mario et Catulo consulibus praetextatum immolasse ad fibicinem foculo posito*.) Bárhogy magyarázzuk is ezt a megbízható forrásból származó tudósítást, lényeges az, hogy ez az egyszerű centurió azok közül a jogok közül nyert el egyet, — a *toga praetexta* viselését —, melyek csak a quaesturától fölfelé illették meg a római magistratusokat.

¹ L. Th. Mommsen, St.-R. I^o 1887. 437, 2.

Cassius Dio egy helyen (XXXVI 40, 3—4) arról beszél, hogy a 70-es évek felé rendkívül elharapózott vesztegetési és zsarolási botrányok miatt erélyes rendszabályokhoz folyamodtak, a feljelentőket pedig mindenféle megtiszteltetésekben részesítették. Felhossa erre M. Aurelius Cotta esetét, aki 74-ben tartományát, Bithyniát, jól kiszarolta, és akit egy néptribun, C. Papirius Carbo perbefogott. Cottát elítélik, vádlóját pedig *τιμαῖς ὑπαδικαῖς, καίπερ δεδημαρχήκοτα μόνον, ἐσέμνυναν*: tehát — a szokásos magyarázat szerint — *ornamenta consularia*-t adnak egy olyan embernek, aki akkor még csak *δημαρχός, tribunus plebis* volt. Csakhogy Dio a korabeli görög terminus *technicust*² olyan esetre alkalmazta, hogy az nem felelt meg teljesen a Carbóért kitüntetésnek. A később rendszeresített *ornamenta consularia*-hoz fűződő kiváltságok valamelyikét minősítette bizonyára — a maga korából visszavetítve — *ornamenta consularia*-nak.

Hozzásegít a hely megértéséhez az, amit Cicerónak Balbus érdekében mondott beszédében olvasunk (57): *tribum Crustumina... hic* (sc. Balbus) *adsecutus est legis de ambitu praemio, minus invidioso quam qui legum praemiis praetoriam sententiam et praetextam togam consequuntur*. Tehát a *praetoria sententia*, a praetori helyről való véleménynyilvánítás joga, és a *toga praetexta*, a praetort megillető díszruha: *praemium legis invidiosum*, törvénszabta, irigvelt jutalom. A *Lex Coloniae Juliae Genetivae*, a baeticai Urso törvénykönyvének 124. fejezete megmagyarázza, hogy ez mit jelent. Ha egy senator egy magasabb állású magistratust *de ambitu*, vagy *de repetundis* (Ursóban: *de indignitate*) bepöröl és a per sikeresen végződik, akkor az így megüresedett helyre a vádlót választják (l. Rómában a Kr. e. 66. év consulait), vagy pedig egyszerűen *si volet, in eius locum qui condemnatus erit sententiam dicere ex h(ac) l(e)ge liceto*: CIL II Suppl. 5439 = Dessau 6087 CXXIV. Így érthetjük C. Papirius Carbo *τιμαῖς ὑπαδικαῖς*-át is akit elítéltetett, consulatust viselt ember volt (Kr. e. 74-ben, a per kb. 67-ben folyt le).

Még egy példánk van a Caesar előtti időkből arra, hogy valaki addig viselt hivatalánál magasabb rangfokozatnak kijáró megtiszteltetésben részesült: az utikai Cato. Csak quacstorius volt még, mikor 56-ban, Keletről való visszatérése után megkapta azt a jogot, hogy a nyilvános játékokon *ἐν ἐσθῆτι περιπορφύρω*, azaz csak praetort megillető *toga praetexta*-ban jelenhessék meg (Cass. Dio XXXIX 23, l. Plut. Cat. min. 39). Pedig tudjuk, hogy praetorrá való választását 55-ben Pompeiusék megakadályozták (Cass. Dio XXXIV 32, l. Plut. Cat. min. 42).

Az eddig tárgyalt esetekben valamilyen, még tulajdonképpen ki nem járó jog elnyeréséről volt szó. Előfordulhat azonban a fordítottja is. Valaki fávozni kénytelen a senatusból, kiváltságait mégis megtartja. Pl. Kr. e. 70-ben a szigorú censor (Cn.

² D. Magie, *De Romanorum vocabulis sollemn.* in Gr. serm. con-versis. 1905. 76.

Cornelius Lentulus) P. Popiliust, *quod erat libertini filius, in senatum non legit, locum quidem senatorium ludis et cetera ornamenta relinquit* (Cic. Cluent. 132). Az *ornamenta* itt még semmi-képen sem terminus technicus. Az egész tudósítás hangja elárulja, hogy a lényegtelen, politikailag nem fontos kiváltságokat kell rajta értenünk. (Augustus is megengedte azoknak, akiket 19-ben a senatusból eltávolított, και συνθετάσασθαι και συνεσιτάσασθαι τοῖς βουλευούσι, τῇ αὐτῇ σκευῇ χρωμένοις, Cass. Dio LIV 12, 4. Cf. Suet. Aug. 35: *quosdam* — sc. *senatores* — *ad excusandi se verecundiam compulsi servavitque etiam excusantibus insigne vestis et spectandi in orchestra epulandique publice ius.*)

Láthattuk, hogy 1. különös érdemek jutalmazására egyes kiváltságok voltak adhatók, melyek csak magasabb hivatali fokozatok viselőinek jártak ki, — de ezek az egyes kiváltságok nem ölelték fel az illető magasabb fokozatot megillető valamennyi jogot; 2. vádlók elnyerhették az elítélt vádoltjaik állásával járó jogokat egészben, vagy részben (az utóbbi egészen közel áll az *ornamenta* intézményéhez), és 3. a senatus eltávolított tagjai egyes esetekben megtarthatták azokat a senatori kiváltságokat, melyekkel politikai jogok nem jártak együtt.

Kialakult berendezésről tehát a köztársaság korában nem beszélhetünk. Mindazok az esetek, melyeket eddig sorra vetünk, a császárkori *ornamenta* csíráinak tekinthetők csupán, melyek nélkül talán nem fejlődött volna ki maga a szigorúan szabályozott intézmény. De akkor milyen eseményhez, kinek a nevéhez fűződik az *ornamenta* megszervezése?

Mommsen szerint az *ornamenta* első említése az előbb felhozott, Cluentius érdekében mondott Cicero-beszédben található.³ A census, melyre a hely vonatkozik, 70-ben zajlott le, maga a beszéd 66-ból való. Ha az *ornamenta* szót a római irodalomban, valahánvszor csak előfordul, végigkísérjük,⁴ ebben a még nem egészen terminus technicusszá merevedett jelentésben már sokkal hamarabb, Cicerónak legelső, 81-ből való beszédében megtaláljuk, azután pedig számtalanszor. Hangulatilag a szó pontosan kifejezi már ekkor is az *ornamenta* későbbi tartalmatlanságát, lényegtelenységét. A nyilvános szerepléssel járó kellemtlenségek elviselését teszik lehetővé Cicero szerint ezek a külsőségek, *permulta ornamenta*, — mint pl. *locus, auctoritas, splendor, nomen et gratia, toga praetexta, sella curulis, insignia, dignitas*, stb., tehát mindaz, amit a császárkori *ornamenta*-ban is megtalálunk. Egyik hely inkább, másik kevésbé mutatja a későbbi szakkifejezés jelentését, pontosan egyik sem. Az intézmény tehát még nem alakult ki, részleteiben szabályozva még nem volt.

Van azonban egy Cicero-töredék, melyet a *fragmenta incerta* (38) közé sorolnak, időbelileg elhelyezni nem tudnak, és

³ St.-R. I³ 456, 1.

⁴ A fontosabb helyek fel vannak sorolva a RE cikkében.

amelyről nem szoktak tudomást venni. Hieronymus egy levelében (ad Pammach. 66, p. 398 A) olvashatjuk a következőket: *notus erat* (sc. Pammachius) *in senatu, sed multi alii habebant infulas proconsulares. Totus orbis huiuscemodi honoribus plenus est. ... Quamvis clarus honor vilescit in turba: et apud viros bonos indignior fit ipsa dignitas, quam multi indigni possident. Unde egregie de Caesare Tullius: „Cum quosdam“ ait, „ornare voluit, non illos honestavit, sed ornamenta ipsa turpavit“.*

A Pompeusszal vívott polgárháború alatt Caesar azzal igyekezett magának minél több párthívet szerezni és azok hűségét biztosítani, hogy minden lehető ígért nekik, ha majd hatalomra jut. Pharsalos és Thapsus után sor került ezeknek az ígéreteknek a beváltására. Ő volt az egyedüli úr Rómában, azt tette, amit akart. A senatust teljesen *quantité négligeable*-ként kezelte: vitéz katonáit, nem is szabad származású párthíveit, sőt provinciális barbárokat tett meg tagjaivá.⁵ πολλοῖς γάρ δὴ πολλὰ ὑπεσχημένος οὐκ εἶχεν ὅπως σφᾶς ἄλλως ἀειψῆται, καὶ διὰ τοῦτο ταῦτ' ἐποίει. (Cass. Dio XLIII 47, 2. Cf. Seneca contr. VII 3, 9: *multos tum in senatum legerat Caesar et ut replet exhaustum bello civili ordinem et ut eis qui bene de partibus meruerant gratiam referret.*) Ismeretes, hogy a consuli méltóság ajándékozásában hogyan járt el: Rebilius Caninius csak félnapig volt consul. A praetorok számát nyolcra tíze emelte, a quaestorokét és aedilisekét szintén gyarapította, a pontifexek, augurok, quindecimvirek testületeinek kereteit új tagok beválasztásával tágította.⁶

Természetes, hogy ezek az autokratikus intézkedések nem találtak általános tetszésre. Ez a Caesar-ellenes hangulat nyilatkozik meg a kor legtöbb írójának Caesar intézkedéseiről szóló tudósításaiban. És általában még ma is ebből a szemszögből nézik Caesar működését. *Gundolf* klasszikus könyvének⁷ olvasása után tudjuk, hogy az akkori hangadó és az, aki a Caesarról való vélekedés irányát évezredekre megszabta, Cicero volt. Nem süllyedt soha Caesar tányérnyalóinak, vagy szürke iskolamestereknek a színvonalára, — már pedig ez a két gondolkozási mód hamisítja meg a történelmet a legveszedelmesebben.⁸ Egyetlen méltó ellenfél sokkal biztosabban ítél meg egy nagy embert, mint száz lakáj, vagy még oly szorgalmas nyárspolgár. Ciceróna Caesar mindenkit felülmúló nagysága szemtől-szemben mindig lenyűgözően hatott. (Ezért került a vele való találkozást.) De ha bizonyos távolságból szemlélhette a dolgokat, akkor mégis csak maga volt a *pater patriae*, akkor haragudott rá, gyűlölni

⁵ L. A. Stein, *Der römische Ritterstand*. 1927. 208—.

⁶ RE X. 240 (Groebe).

⁷ Caesar. *Geschichte seines Ruhmes*.² 1925. 14. F. W. Shipley tanulmányához (Cicero's attitude towards Caesar in the years 45 and 44 Washington Univ. Stud. 5, 1917, 33—) nem tudtam hozzáférni.

⁸ Gundolf, 17.

kezde a „zsarnokot“, irigykedett, neheztelt arra az emberre, aki — kénytelen volt beismerni — nagyobb volt, mint ő, Cicero!

Így érthetjük a leveleiben, beszédeiben itt-ott található kifakadásokat. Nagy nyilvánosság előtt vetett el néha egy-egy maró megjegyzést Caesar működéséről, melyet aztán anekdótaszerűen vég nélkül ismételnék a későbbi írók. Macrobiusban találunk sok ilyen, Caesarnak szóló célzást. Pl. II 3. 11: *Cicero... facilitatem Caesaris in adlegendo senatu inrisit palam. Nam cum ab hospite suo P. Mallio rogaretur, ut decurionatum privigno eius expediret, adistente frequentia dixit: „Romae si vis habebit, Pompeis difficile est.“*^{8a} (Cf. Cic. ad fam. VI 18. 1. Macr. II 3, 10: *in novum senatum iocatus, cuius numerum Caesar supra fas auxerat; VII 3, 8: scomma fuit in C. Caesarem, qui in senatum passim tam multos admittebat.*) Azonban ezeket a megjegyzéseket, melyek a senatusnak minden tekintélytől való állítólagos megfosztására vonatkoznak, nem kell gondolkodás nélkül teljesen megbízhatóknak elfogadnunk: Caesarnak mégsem lehetett célja, hogy ezt az ősi és mindig jól bevált tanácsadó testületet egészen kiküszöbölje. Ezt mutatta ki legutóbb R. Syme Decidius Saxáról írott cikkében.⁹

Mikor Suetonius Caesarnak tirannikus, a római gondolkozással össze nem férő viselkedéséről beszél, megjegyzi (Caes. 76, 3): *eadem licentia, spreto patriae more, magistratus in plures annos ordinavit, decem praetoriis viris consularia ornamenta tribuit.* Itt már kétségtelenül az *ornamenta* szervezett intézményével van dolgunk. Egészen biztos, hogy Cicerónak Hieronymus idézett levelében megmaradt töredéke ezzel összefügg: szintén egy *scomma in Caesarem* abból az alkalomból, hogy Caesar nem elégedett meg a kisebb-nagyobb méltóságok korlátlan ajándékozásával, hanem bevezette a hivatali rangjelzéssel való kitüntetést is, csak címeket adományozott. Cicero szerint Caesar *ornamenta turpavit*, a magistratusokat megillető méltóságjelvényeket lealacsonyította, közönségessé tette, Suetonius *spretus patriae mos-ról*, a hazai, római szokások megvetéséről beszél.

Érdekes, hogy egy multszázadbéli francia kutató, M. Naudet,¹⁰ is — inkább a római lényeg ismeretéből és átértéséből, semmint pontos részletvizsgálatok eredményeképpen — ugyanígy nyilatkozik az *ornamenta-ról*, mint Suetonius közvetlen tudás alapján. Olyan anomáliának jellemzi az egész intézményt, mely teljesen ellenkezik a római szokásokkal, a római gondolkozással. A kérdés legjobb magyar ismerője, Alföldi András sem tartotta rómainak az *ornamenta* szellemét, még

^{8a} Ehhez l. M. L. Gordon, Journal of Roman Studies 17, 1927, 165—. (The *ordo* of Pompeii.)

⁹ Journal of Roman Studies 27, 1937, 127—.

¹⁰ De la noblesse et des récompenses d'honneur chez les Romains. 1863. 221.

mielőtt bármiféle lehetőség kínálkozott volna a kérdés megfejtésére. Ha nem Rómában, hol keressük akkor az eredetét? Ott, ahol első hallásra talán idegenül hangzik: a hellenisztikus Egyiptomban.

Hogy ez a feltevés már eleve mennyire nem valószínűtlen, láthatjuk pl. a 186. évi híres *senatus consultum de Bacchanalibus* kibocsátásának körülményeiből. C. *Cichorius* mutatta ki,¹¹ hogy ennek a senatusi határozatnak pontosan megfelelő intézkedéseket rendeltek el néhány évvel előtte Ptolemaios Philopator udvarában. Sikerült felfedeznie a közvetlen összefüggést is a két rendelkezés között M. Aemilius Lepidus¹² pontifex maximusi működésében. Ez az előkelő római 201-től kezdve Alexandriában tartózkodott, mint Philopator gyermekeinek a gyámja. Rómába való hazatérése után (186-ban) befolyásával ki tudta vinni, hogy az Egyiptomban már sikerrel alkalmazott intézkedéseket Rómában is elrendeljék az egyre jobban elharapózó hellenisztikus Dionysos-kultusz ellen. Hogy másik példát idézzünk arra, hogy néha még a legrómaiabbnak látszó dolgokban is Itálián kívüli hatásokkal kell számolnunk: C. Gracchus *lex frumentaria*-jának pontos mintáját *Wilamowitz* a samosi törvények között találta meg.¹³

Cichorius maga veti fel a kérdést,¹⁴ hogy nem volna-e szabad a köztársaság utolsó két századában sokkal nagyobbak feltételeznünk azt a hatást, mellyel a hellenisztikus Egyiptom Rómára volt, semmint idáig gondolták. Ha tehát a Ptolemaios-udvarban sikerül valami olyan berendezésre találunk, melynek a római *ornamenta* akár nem is egész pontosan, de megfelel, akkor jogunk van a kettő között összefüggéseket megállapítanunk.

Ha a címek történetét nézzük Alexandriában,¹⁵ láthatjuk, hogy a Lagidák udvarában a III. században még nem lehet szó az ἀμετρία τῶν τιμῶν-ról, mely később egyfelől Bizánc kimondhatatlanul hosszú és büszke címeiben, másfelől a *servus servorum Dei*-ben tetőződik.¹⁶ Csak arról hallunk, hogy valaki στρατηγός, διοικητής, δικαστής, οἰκονόμος vagy νομάρχης. Sőt az is előfordult, hogy valaki igen előkelő állást töltött be mindenféle hangzatos cím nélkül. Innen származnak az ilyenféle hivatali megjelölések: ὁ ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐπὶ τῶν ὀλυν. ἐπὶ τῆς διοικήσεως, τεταγμένος ὑπὸ τὸν βασιλέα. — melyektől közvetlen kapcsolat mutatható ki a

¹¹ Römische Studien. 1922. 21—. L. még Fr. Altheim, Röm. Religionsgeschichte. II. 1932. 141.

¹² J. H. Schneiderwirth, Die pol. Beziehungen der Römer zu Aegypten. 1863 13—. R. Paribeni, L'Egitto Romano. (Az „Africa Romana“ c. kötetben, 1935.) 212—.

¹³ Sitz.-Ber. Berlin. 1904. 917—.

¹⁴ Röm. Stud. 24.

¹⁵ Az egész kérdésről l. M. L. Strack, Rhein. Mus. 55, 1900, 167—.

¹⁶ C. Wessely, Byz. Jahrb. 8, 1929—30, 217.

római *ab epistulis*, vagy a *rationibus*-féle címekig. *Apud quos vis imperii valet, inania tramittuntur*, mondhatjuk ezekről az állapotokról Tacitusszal (Ann. XV 31).

Egészen más a helyzet a II. században, Ptolemaios Philopator, vagy még inkább Epiphanes Eucharistos uralkodása után. συγγενής, τῶν πρώτων φίλων, τῶν φίλων, τῶν ἀρχισωματοφυλάκων, τῶν σωματοφυλάκων, τῶν διαδόχων: majdnem egyszerre tűnnek fel ezek a címek, 180 körül. (A század vége felé akadunk rá a τῶν δημοτῶν τοῖς συγγενεῖσιν fokozatra.) Tudniillik a századforduló zavarai után újból meg kellett erősíteni a dinasztia helyzetét, le kellett kötelezni a hatalmasokat, meg kellett nyerni az alattvalókat. Csak-hogy az országhatárok összébszorultával az állam jövedelmei tetemesen megcsappantak. Ugyanekkor újra kellett szervezni a hadsereget, viselni az udvartartás fokozódó költségeit, jó drágán megfizetni Róma jóindulatát, — hogy mást ne is említsünk. Ilyen helyzetben csak természetes, hogy Epiphanes végetvetett a régebbi uralkodók fejedelmi, de sok pénzbe kerülő ajándékainak és más — olcsóbb — eszközzel igyekezett kielégíteni alattvalóinak kitüntetésekre való vágyakozását.

Nem fontos számunkra, de rámutathatunk, hogy ezek a címek három forrásból eredhetnek; először is az egyiptomi ó-birodalomból. Már az 5. dinasztia korából találunk olyan hivatali, méltóság-megjelöléseket, amelyek azt a gyanút keltik bennünk, hogy nem mások, mint üres címek. Hogy ettől a gyanútól szabaduljanak, tulajdonosaik odateszik címeik elé, hogy „igazi“, „valóságos“. Például Kr. e. 2500 körül egy hivatalnok így nevezi meg magát: „A megbízások valóságos felügyelője, valóságos bíró és kerületi főnök, valóságos bíró és főírnok, valóságos bíró és írnok.“¹⁷ Ugyan melyik méltóságot viselte az illető *Tepem' anch* a valóságban?

A perzsa királyi udvarban is találunk hasonló, kitüntetés-számba menő megjelöléseket: συγγενείς, φίλοι, δημοῖμοι, μεγιστάνες. Herodotos kétszer is említi a király „jóltevőit“ (ἀροσάγγαι: III 140 és VIII 85). Aristophanes az Acharnesben (92) viccet is farag Pseudartabas hangzatos címéből (ὁ βασιλέως ὀφθαλμός).

Végül a makedón uralkodók alapították meg a φίλοι, ἑταῖροι intézményét. Alexandrost hét σωματοφύλαξ vette körül. Érdekes lenne nyomon kísérni, hogy függenek össze az előbbiekek a római *amici* vagy *comites Caesaris*, az utóbbiakkal pedig a Martialis-említette *sacri lateris custos* (VI 76, 1).¹⁸

Fontos számunkra csak az, hogy Epiphanes és utódai udvarában kialakult címrendszerrel találkozunk. Egyszerre csak egyet lehetett viselni, ha valaki magasabb címet nyert el, a régít

¹⁷ Erman-Ranke, Aegypten. 1923. 109. J. H. Breasted, Geschichte Aegyptens. 1936. 61; 95; 115.

¹⁸ Sőt, hogy még tovább merészkedjünk: az olasz Annunziata-rend lovagjait a király *cugino*-nak, unokatestvérnek nevezi, akárcsak Alexandriában híveit az uralkodó „rokonainak“.

nem használta többé. Például a τῶν πρώτων φίλων osztályból a συγγενεῖς közé lehetett jutni. Egy tiszt az ἀρχισωματοφύλακες közül lépett a „rokonok“ csoportjába, egy másik a διάδοχοι közül megkapta a ὁ τῶν ἀρχισωματοφυλάκων címet. Ismerünk arra is példát, hogy egy tisztviselő a legalsó csoportból (τῶν διαδόχων) a legelőkelőbbbe (οἱ συγγενεῖς) került.¹⁹

Hivatali ténykedés egyik címmel sem jár együtt. De nem egy közülük valóságos hivatali vagy katonai tisztségből degradálódott tartalmatlan címmé. Alexandros σωματοφύλαξ-ait már említettük: csak a Ptolemaios-udvarban válik a szó kitüntetető megjelöléssé, hasonlóképen a διάδοχοι. Az aktív ἡγεμῶν ἐπ' ἀνδρῶν és ἡπάρχης ἐπ' ἀνδρῶν mellett vannak olyanok is, akik ugyanezt a címet viselik, de szolgálatot nem kell teljesíteniök: ἀλειτούργητοι.²⁰ Talán a στρατηγός is csak cím, mint a többi, melynek csak az előnyét élvezzi a tulajdonosa.

Hogyan ismerkedtek meg Rómában ezzel az intézménnyel?

Egyiptomnak Rómához való viszonyát a hellenisztikus korban néhány szóval össze lehet foglalni: a III. században független, a II.-ban félig szabad, félig már nem, és végül az I. században teljesen Rómától függ.²¹ Az érintkezések sűrűségét, a kapcsolatok erősségét mutatja például az egyiptomi Isis-kultusz sorsa Itáliában. Éppen Caesar korában, a köztársaság utolsó évtizedeiben példátlan erővel terjed minden hatósági beavatkozás ellenére. Tizenkét év alatt (59—48) ötször kellett lerombolni szentélyeit, összetörni szobraikat, olyan erős volt az idegen eszmék beáramlása Rómába.²²

Mommsen²³ mutatott rá, hogy a keleti szellem — főként Alexandrián keresztül — milyen erős hatással volt a római császárság kialakulására. Híres megjegyzése szerint éppen annyira helyes az az állítás, hogy a római princeps kormányozta a Nílus országát, mint az, hogy Egyiptom királyai uralkodtak Rómában. De már előzőleg a papyrologia egyik olasz úttörője, Giacomo Lumbroso számos szembeötlő kapcsolatra hívta fel a figyelmet.²⁴ Kornemann aztán részletesen tárgyalta az egyiptomi birodalom megdőlte és a római császárság kialakulása közti összefüggéseket, hellenisztikus-keleti intézményeknek római átvételét és sajátosságos átfarmálását.²⁵ Hirschfeld szintén hangsúlyozta a Lagidák kitűnő közigazgatási és adózási rendszerének hatását a

¹⁹ Strack, 177.

²⁰ G. Lumbroso, Recherches sur l'économie politique de l'Égypte sous les Lagides. 1870. 197.

²¹ Schneiderwirth, 3. Lumbroso, 156.

²² Az irodalmat l. Cichorius, 197 és O. Regenbogen, Lukrez. 1932. 11, 2. Altheim, III. 13.

²³ Ges. Schriften IV. 1, 1906. 256.

²⁴ Recherches, passim.

²⁵ Neue Jahrb. 3, 1899, 118—; Gercke-Norden, Einleitung. P² 1914. 281—. L. meg B. A. van Groningen, Aegyptus 7, 1926, 189—.

római világbirodalom közigazgatásának kialakulására.²⁶ *Cumont* vallási téren mutatott ki meglepő összefüggéseket.²⁷

Hogy néhány közvetlenül megfogható példát említsünk: a római *praefectus vigilum* nem más, mint az alexandriai *νοκτερινός στρατηγός*. A római forgalmi és örökösödési adónak (*centesima rerum venalium, vicesima hereditatum*) a ptolemaiوسي άπαρχή szolgált mintául.

C. Rabirius Postumus, Cicero kliense és Caesar barátja, Ptolemaios Auletes pénzügyminisztere volt.²⁸ *Dioecetes fuit regius*, mondja róla Cicero (Rab. 22). Az a hatalmas per, melybe Rómába való hazatérte után keveredett, csak hozzájárult ahhoz, hogy Rómában a Lagidák pénzügyi politikájának minden részleteivel megismerkedjenek. Az említett adókat ugyan csak Augustus hozta be, de azzal az indokolással, hogy még Caesar irataiban talált erre vonatkozó tervezetet (Cass. Dio LV 25, 5: *ως και εν τοις του Καίσαρος ύπομνήμασι το τέλος τουτο γεγραμμένον ευρίων*). Mindez nagyon érthető, hiszen tudjuk, hogy Caesar 48—47-ben milyen sokáig tartózkodott Egyiptomban, és így ép elég alkalma volt a Lagidák államberendezésével közvetlen tapasztalás útján is megismerkednie.²⁹ Appianosnak egy megjegyzése szerint is Nagy Sándor tanuló-iskolája India, Caesaré pedig Egyiptom volt (bell. civ. II 154: *τά μὲν Ἰνδῶν Ἀλέξανδρος ἐξετάζων...*, *τά δὲ Αἰγυπτίων ὁ Καίσαρ...*, *ὄθεν ἄρα και τῶν εἰρηνικῶν πολλὰ Ῥωμαίοις διωρθώσατο*). Gondoljunk például a naptárreformra: Caesar tanácsadója, segítője az alexandriai Sosigenes volt.

Eredményként tehát kimondhatjuk, hogy az *ornamenta*-ról, mint kialakult, megszervezett intézményről a köztársaság korában nem beszélhetünk, legfeljebb kezdeteiről. Ezeket a római talajból kinőtt kezdeteket használta fel a monarchia tulajdonképeni megalapítója, Caesar arra, hogy az üres címek adományozásának a Ptolemaios-utódok alatt Egyiptomban jól bevált intézményét — a római viszonyoknak megfelelően átalakítva — hozzájuk fűzze. Az időt is pontosan megmondhatjuk: 45-ben hozta be ezt is, mindjárt azután, hogy Róma egyedüli urává lett.

Talán sikerült elérnünk, hogy a római történetnek egy egészen kis, de mégis jelentős fejezetében tisztábban lássunk. Jelen-tős, mert ezzel is többet tudunk arról a folyamatról, mely a köztársaságot azzá alakította, ami a római lényeg klasszikus kiformá-

²⁶ Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten². 1905. passim.

²⁷ Orientalische Religionen 1910. 5. Túlzásaira kitünően mutatott rá Altheim, III. 103—. Alexandria szerepéről I. Cicero szavait (Rab. 35): *illinc omnes praestigiae, illinc inquam omnes fallaciae, omnia denique ab iis mimorum argumenta nata sunt*.

²⁸ Paribeni, 215.

²⁹ 45-ben Kleopatra is sokáig időzött Rómában: Drumann-Groebe, Gesch. Roms. III. 1906. 564—. Cichorius, 316.

lódása, előtte meg sem közelített, utána soha többé el nem ért kivirágása: az augustusi aranykor.

A felvetett két kérdésre pedig ezekután válaszoljon kiki tetszése és legjobb belátása szerint. *Borzsák István.*

MAGYAR DIÁKOK ÉS TANÁROK A KÖZÉPKORI PÁRIZSBAN.

A középkori irodalomra vonatkozó újabb külföldi kutató-sok előszeretettel nyúlnak vissza a Sainte-Geneviève dombján zsbongó fiatalság életébe. Mintha a paleográfiai, oklevéltani és kritikai szöveggözelemények mind e tarka, mozgalmas élet lük-tetéséről tanúskodnának.¹ A magyar szellemiség első, francia földön tanuló fiaink nevei: Lukács,² Adorján, Mihály és Jakab,³ meg a legendás Bethlen diák,⁴ aki a Sainte-Geneviève kanonokok monostorában húnyt el igen jámbor élet közepén, — sem zsidónál, sem kereszténynél adósságot nem hagyva hátra —, eléggé ismeretesek. Rámutattak írástörténeti (mixte írás), diplomatikai és pecsétani hozományukra.⁵ A XVI. századi párizsi magyar diákokról is egy-két jeles tanulmány látott napvilágot.⁶

E párizsi magyar diákélet XIV—XV. századi jelenségeinek vizsgálata lenne jelen tanulmányunk tárgya. A magyar tudomá-

¹ *Jean Destrez: La pecia dans les manuscrits universitaires du XIIIe et du XIVe siècle.* Paris 1935; *Ch. Samaran-Ae. Van Moë: Auctarium Chartularii Universitatis Parisiensis. T. III. Liber Procuratorum Nationis Alemanniae.* Parisiis 1935; A diákság életére vonatkozó irodalom kéziratoss forrását és bibliográfiáját nagyjában felsorolja *Stephen d'Irsay: Histoire des Universités Françaises et Etrangères.* Paris, 1935. Tome II. p. 299—397.

² *Kumorovitz Bernát: Az autentikus pecsét.* Bp., 1936. 8—9 l. (K. Ny. Turul 1936); *Hóman—Szekfü: Magyar Történet I.* 379—382; *Fest Sándor: Magna Charta — Aranybulla.* Budapesti Szemle 1934. év 43—44 l.; *Marczali Henrik: Történelmi tár 1878, 170—2 l.; Budinszky A.: Die Universität Paris und die Fremden an derselber im Mittelalter.* Berlin, 1876 p. 232.

³ *Jakubovich Emil: P. mester.* Klebelsberg Emlékkönyv. Bp., 1925, 185 l. *Hóman—Szekfü: i. m.* 395.

⁴ *Jakubovich E.: i. m.* 186; *Budinszky: o. c.* 227. *Bulaeus C.: Historia Universitatis Parisiensis,* Paris 1665—1673 T. II. 479—480.; A francia-magyar kapcsolatokról általában *Pais D.: Les rapports franco-hongrois.* Revue des Etudes Hongroises I. (1923.) 137 l. É kiváló magyar tanulókhöz kell sorolni *Elvin-t* is, akit III. Béla küld ki Párizsba 1192-ben az egyházi zene tanulmányozására.

⁵ *Hajnal István: Írástörténet az írásbeliség felújulása korából.* Bp., 1921. *Kumorovitz B. i. m.* 8—9 l.

⁶ *Eckhardt Sándor: Magyar humanisták Párizsban.* Bp., 1929. *Minerva Könyvtár XIX.; Fraknoi Vilmos: Adalékok a hazai és külföldi iskolázás történetéhez a XV. és XVI. században. Századok 1875. 673. l.; U. a.: A hazai és külföldi iskolázás a XV. században.* Bp., 1873.